

Edita Hasković

Izazovi, dileme i kontraverze globalizacije

Rezime

U radu se razmatraju izazovi, dileme i kontraverze koji dominantno determiniraju globalizacijske procese. Njihovom identifikacijom i analizom autor izražava skepsu u projekat globalizacije, ističući da će upravo te fundamentalne odrednice globalizacije biti presudne i doprinijeti njenoj kataklizmi. Riječ je naime o poduhvatu koji je u potpunosti lišen moralne snage, odnosno o projektu isključivo interesne naravi, koji ima pretenziju dominacije, kontrole i brutalne pljačke prostora, zamaskirane floskulama o “globalnom dobru” i “globalnom miru”. Činjenice iznesene u radu, upravo su u funkciji etabiliranja skepse u jedan ovako planetarno ambiciozan projekat, koji je isključivo egoistične naravi, a koji se pokriva altruističkim floskulama.

Uvod

TEŽIŠTE RADA JE NA RAZMATRANJU I ANALIZIRANJU IZAZOVA, dilema i kontraverzi koji dominantno determiniraju globalizacijske procese. Globalizacija kao savremeni trend implicira nastojanje stvaranja “novog svjetskog poretka” koji će biti saglasan sa američkim vrijednostima i interesima, odnosno poretka koji će biti u funkciji protežiranja i afirmiranja SAD-a kao modela budućnosti za cjelokupno čovječanstvo. Legitimitet za opravdan američki pohod na svijet mnogi američki planeri vide u hladnoratovskoj pobjedi SAD-a, koje su time

stekli pravo na preuzimanje uloge neprikosnovenog svjetskog misionara. Nesumnjivo je da dileme, kontraverze i izazovi globalizacije deriviraju upravo iz njene osnovne "misije", koja je u funkciji unificiranja i usmjerenja svijeta u skladu sa američkom vizijom, stvaranjem isključivo američkog svjetskog poretka. To implicira negaciju pluralizma na kojem počiva međunarodni poredak, kao i negaciju samog poretka koji se time pretvara u njegov opozit, dakle u antiporedak, odnosno diktat. Ovaj rad ima upravo intenciju prepoznavanja i analize nekih od dilema, kontraverzi i izazova kao fundamentalnih odrednica globalizacijskih procesa, a sve u cilju iskazivanja i etabiliranja skepse u ovakav jedan planetarno ambiciozan projekat.

1. Dileme i kontraverze u pogledu historijske konstantnosti globalizacije

Postoje mnoge dileme i kontraverze u pogledu historijskog začeca i razvoja globalizacije. Pojedini autori inkliniraju determiniranju globalizacije kao historijske konstante, koja datira od kada i ljudski rod. Potvrdu kazanog nalazimo u sljedećem, iako ne jedinom ovakvom pojmovnom određenju globalizacije: "Globalizaciju možemo odrediti kao sociološki proces čija povijesna komponenta pretpostavlja da je započeo s prvim počecima razvoja ljudskog roda, da se počela intenzivirati s početkom industrijske revolucije i da je poglavito akceleraciju poprimila u drugoj polovici ovog stoljeća (20-og., op. a.), od kada i započinje postepena upotreba tog pojma."¹ Postavlja se pitanje da li ovakva teza ima svoje uporište u društvenom realitetu, te da li embrione globalizacije možemo vezati za nastanak ljudskog roda? Ne smijemo zaboraviti iz vida činjenicu da je uzrok i katalizator globalizacijskih procesa tehnološki napredak koji se pojavio na određenom stepenu društvenog razvoja, dakle nije historijska datost, kao i činjenicu da globalizacija implicira postojanje prve i za sada jedine globalne sile, dakle SAD-a. Naime, globalizacija o kojoj se toliko govori posljednjih godina, a čija su pokretačka i udarna snaga Sjedinjene Države, može se između ostalog tumačiti kao samo niži "prelazni", evolutivni stepen potencijalnog novog totalitarizma SAD-a u međunarodnim odnosima.² Tehnološka revolucija, s jedne strane i hegemonističke pretenzije prve i za sada jedine globalne sile

¹ Franjo Turek, *Globalizacija i globalna sigurnost*, Interland, Varaždin 1999., str. 23.

² Dragan Lakićević, Dušan Nikoliš, *Globalizam i terorizam*, IES, Beograd 2007., str. 48.

SAD-a, potpomognute blagodatima tehnologije, s druge strane, determinirali su začetke i egzistenciju globalizacijskih trendova. Tehnološki napredak, kojeg nesumnjivo možemo identificirati kao glavnog “krivca” globalizacijskih procesa, doprinio je vremenskoj i prostornoj kompresiji svijeta, rušeći time barijere i daljine.

Činjenica da se prema mnogim autorima kao početak savremene faze kvalitativnog tehnološkog napretka uzima 1946. godina, kada je konstruisan prvi praktično upotrebljivi računar - ENIAC, demantuje tezu da se globalizaciji može pripisati epitet historijske konstante.³ S druge strane, trebamo imati u vidu i činjenicu da SAD nisu oduvijek bile globalna sila, te da su njihove hegemonističke ambicije bile limitirane značajnim historijskim događajima, uprkos njihovoj poziciji da se afirmiraju kao globalni hegemon više puta.

Nakon okončanja Prvog svjetskog rata, hegemonističke ambicije tadašnjeg američkog predsjednika Wilsona bile su sputavane i ograničavane američkim izolacionizmom, dok su nakon okončanja Drugog svjetskog rata hegemonističke pretenzije predsjednika Trumana bile limitirane sovjetskim ekspanzionizmom.⁴ Okončanje hladnog rata, koji je označio poraz SSSR-a i trijumf SAD-a, značio je bitnu prekretnicu u historiji čovječanstva. SAD su se, naime, ovog puta pojavile sa pretenzijom globalnog hegemonu, sa predstavom o planetarnoj imperiji i jednim centrom vlasti. Specifičnost ovog oblika dominacije ne ispoljava se u fizičkom zaposjedanju teritorija, nego u kapacitetu kontrole, uz pomoć savremene tehnologije.⁵ Ovakve pretenzije su izražene paradigmatom zvanom “novi svjetski poredak”, koju je proklamirao američki predsjednik George Bush 1990. godine zajedničkom akcijom Zapadnih saveznika protiv Iraka, poznatijom kao Zalivski rat.⁶

³ Ovome treba dodati i činjenicu da je 50. godina unazad najmoćniji medij bio radio; da se internet pojavio krajem 60-ih godina prošlog stoljeća na inicijativu američkog Sekretarijata za odbranu, te da je do kraja 80-ih bio ekskluzivitet onih koji su bili angažovani na vojnim poslovima, kao i akademske zajednice.

⁴ Henri Kisindžer, *Diplomatija II*, Verzal press, Beograd 1999., str. 716.

⁵ Ljubomir Stajić, *Osnovi bezbednosti*, Policijska akademija, Beograd 1999., str. 133.

⁶ Uvod u rat bila je invazija Iraka na Kuvajt 2. avgusta 1990. godine, a uzrok nedokazana optužba Iraka da Kuvajt crpi naftu duž iračke granice. Zalivski rat je okončan pobjedom koalicioni snaga, odnosno porazom Iraka i istjerivanjem iračkih snaga iz Kuvajta.

Osnovna premisa koncepta “novi svjetski poredak” zasniva se na uvjerenju da SAD-u, kao pobjedniku hladnog rata, pripada najveća zasluga i vodeća uloga u modeliranju svijeta u skladu sa svojim shvatanjima, vrijednostima i interesima. Ovako koncipiranom poretku prilagođen je odbrambeni plan za period 1994-1999. godine, kojeg je sačinio Pentagon, a redigovao Savjet za nacionalnu sigurnost uz konsultovanje predsjednika SAD-a. U dokumentu se navodi da će “američka politika i vojna misija u posthladnoratovskoj eri biti obezbjeđena, tako što se neće dozvoliti da se pojavi nijedna rivalska supersila u Zapadnoj Evropi, Aziji ili na teritoriji bivšeg SSSR-a”⁷. Ambicije održavanja unipolarnog svijeta, gdje Sjedinjene Države nemaju ravnopravnog konkurenta, reafirmirane su septembra 2002. godine Strategijom nacionalne sigurnosti. Strategiju je objavila Bushova vlada proglašivši pravo da se, ako treba i primjenom sile, ukloni sve što bi eventualno predstavljalo prepreku američkoj trajnoj prevlasti.⁸ Ne negirajući historijski kontinuitet imperijalističkih ambicija, koje jesu historijska konstanta izražena kroz dva svjetska rata i preko 40 međudržavnih i građanskih ratova, stvarne embrione globalizacije možemo situirati u tzv. koncept “novog svjetskog poretka”, a to će reći da je globalizacija čedo iz 90-ih godina 20. stoljeća. Tehnološki progres, kao i hegemonija prve i za sada jedine globalne sile su fundamentalne odrednice globalizacije, koje su bile presudne u procesu globalizacijskog začeća.

2. Atrofija morala kao potencijalni uzrok svjetske kataklizme

Zbigniew Brzezinski atrofiju morala identificira kao potencijalni uzrok svjetske kataklizme i svrgavanja SAD-a sa trona globalnog hegemonu. On ukazuje na činjenicu da ostvareni napredak na svim područjima čovjekovog života, potpomognutog industrijskom revolucijom, procvatom umjetnosti, književnosti, arhitekture, razvojem nauke, kao i neizostavnim tehnološkim progresom, nije popraćen adekvatnim napretkom morala. U svijetu fanatičnih uvjerenja, moralnost se može smatrati suvišnom, ali u svijetu možebitnosti moralni imperativi postaju

⁷ Ljubomir Stajić, citirano djelo, str. 130.-131.

⁸ Noam Čomski, *Hegemonija ili opstanak, Rubikon*, Novi Sad 2008., str. 7

glavni pa i jedini izvor sigurnosti.⁹ Upravo ova disproporcija može biti pogubna za opstanak ljudskog roda, na šta upozoravaju i predstavnici etike historijske i planetarne odgovornosti,¹⁰ te alarmiranje na prevazilaženje iste postaje imperativ. Ovo postaje tim više zabrinjavajuće, ukoliko imamo u vidu činjenicu da su prisutne tendencije stvaranja ideološkog koncepta – globalizma,¹¹ kojim se izražavaju intencije SAD-a da vladaju svijetom, promovirajući pri tome vlastite vrijednosti u univerzalne standarde, što znači negaciju šarolikosti i heterogenosti svijeta. Nedvojbeno je da svoju političku i svaku drugu moć, posebno ekonomsku, tehničku, znanstvenu, SAD temelje na enormnom uzmahu znanosti i tehnike, koje su postale sluškinje politike. Svijet je zaokupljen westernizacijom koja se temelji na dvije pretpostavke: prvo, pad komunizma ukazao je na pobjedu i svemoć zapadne liberalne demokracije i drugo, sve veća povezanost svijeta kroz trgovinu, turizam, medije, elektroničku komunikaciju itd. stvara globalnu kulturu.¹²

2.1. Jednostranosti SAD-a spram demokratskih vrijednosti

Opravdanje za ovakvu formulaciju podnaslova nalazimo u politici SAD-a i njenih mnogobrojnih vojno-političkih avantura (Irak, Afganistan, Ruanda), te i pretpostavke i mogućnosti te avanture u odnosu na druge “žrtve”.¹³

Infamija SAD-a najbolje je iskazana u namjerama unapređenja mehanizama UN-a uspostavljanjem mjesta “specijalnog koordinatora”, koji bi bio u funkciji unapređenja unutrašnjih demokratskih preobrazaja u pojedinim zemljama, kao što su slobodni izbori ili sastavljanje demokratskih vlada.¹⁴ Ovakva namjera znači uplitanje u unutrašnje

⁹ Zbigniew Brzezinski, *Izvan kontrole. Globalna previranja uoči 21. stoljeća*, Otvoreno sveučilište, Zagreb 1994., str. XIII.

¹⁰ Vidjeti više: Muslija Muhović, *Uvod u etiku*, Graffo MDD:O, Sarajevo 2005., str. 50.

¹¹ Prema mišljenju pojedinih autora teorijske osnove globalizma postavio je Zbignijev Brzezinski u djelu “Između dvije epohe” nastalom 1970. godine.

¹² Franjo Turek, citirano djelo., str. 46.

¹³ Šire o značenju političke, tehničke i ekonomske avanture vidjeti: Muslija Muhović, *Moralna odgovornost –planetarni problemi današnjice, Kriminalističke teme*, FKN, 2007. str. 178.

¹⁴ Ovakve namjere je predsjednik Bush stariji iznio na zasjedanju Generalne skupštine UN-a, održane 1. oktobra 1990. godine.

poslove država, što Povelja izričito zabranjuje, te negiranje demokracije za koju se SAD-e tobože zalažu. Dovoljno je prisjetiti se i Pentagonovog odbrambenog plana za period od 1994-1999. godine, kao i Strategije nacionalne bezbjednosti iz 2002. godine, pa da se afirmira teza o negaciji demokracije i međunarodnog prava od strane SAD-a. U cilju promoviranja Strategije nacionalne bezbjednosti, Washington je jasno dao do znanja da se više neće smatrati vezanim odredbama Povelje UN-a o upotrebi sile, čime je prisvojio pravo jednostranog djelovanja kada to smatra neophodnim i unilateralnog korištenja vojne sile radi održavanje nadmoći SAD-a. Poznati stručnjak za međunarodne odnose Džon Ajkenberi ističe: "Cijela ta doktrina odbacuje međunarodno pravo i institucije kao nešto što je "gotovo bezvrijedno", te naglašava da "nova velika imperijalna strategija predstavlja Sjedinjene Države kao revizionističku državu koja trenutne prednosti želi iskoristiti za stvaranje svjetskog poretka u kojem će odlučivati o svemu, navodeći ostale države da se suzdrže od pokušaja potkopavanja, ograničavanja i uzvratanja udaraca američkoj moći. Postoji opasnost da zbog te strategije svijet postane još opasniji i da se još dublje podijeli."¹⁵ Ne radi li se ovdje zapravo o svojevrsnoj tiraniji, odnosno vladavini autokrate SAD-a koje teže samovoljnom odlučivanju?! Nisu li SAD-e preuzele poziciju onih protiv kojih su se decenijama borile, pod floskulom izgradnje demokratskog poretka?! Primjer Iraka može poslužiti kao eklatantan izraz kazanog. Naime, paradoksalno je da neko ko se zaklinje u demokraciju, vladavinu prava, ko se zalaže za zaštitu ljudskih prava i sloboda, pribjegne metodama koje su lišene demokratske, humanističke i moralne dimenzije, u svrgavanju s vlasti tiranina kao što je Saddam Husein. Paradoksalno je da neko ko glorificira demokratske principe, nastoji nasiljem uspostaviti demokraciju, kao što je paradoksalno da neko ko je napao Irak 1991. godine, pod izgovorom pronalaska oružja za masovno uništenje, te iskoristio navodno iračko partnerstvo s Al-Qaidom za iniciranje rata u Iraku nakon 11. septembra, spriječi nastojanja Ujedinjenih nacija iz 2002. godine da se zabrani militarizacija svemira, kao i da prekine međunarodne pregovore koji su bili u funkciji sprečavanja biološkog ratovanja.

Američko licemjerstvo je došlo, po ko zna koji put, do izražaja u govoru predsjednika SAD-a Busha mlađeg nakon 11. septembra,

¹⁵ Prema Noam Čomski, citirano djelo, str. 18.

kojim se ne ustručava iskazati sav svoj cinizam, tobože demonstrirajući samilost spram građana Iraka: "Poznato je da u Iraku umiru nedužna djeca svaki dan od posljedica internacionalnih sankcija koje su uvedene zbog toga što mi i naši saveznici nismo bili u stanju ukloniti užasnog diktatora Saddama Huseina za vrijeme rata u Golfskom zaljevu"¹⁶. Svakom laiku je jasno da problem nikada nije bio Saddam Husein, u protivnom pribjeglo bi se daleko konstruktivnijem rješenju pri promjeni režima od uvođenja privrednih sankcija, koje su osiromašile društvo, desetkovale iračku srednju klasu i uništile svaku mogućnost za pojavu alternativnih vođa, prisilivši stanovništvo da se u preživljavanju oslanja na tiransku vlast.¹⁷ Problem naime seže u daleku 1945. godinu kada su zvaničnici State Departmenta opisali energetske zalihe u području Zaliva kao "zapanjujuće velike izvore strateške moći, kao vjerovatno najveći materijalni plijen u historiji svijeta". Već tada je postalo sasvim jasno da su prirodna bogatstva te regije ključni plijen za svaku silu koja želi da ostvari svjetski uticaj i prevlast.¹⁸ Bliski istok je dakle više od pola stoljeća sinonim za strateški najznačajnije područje na svijetu. Dominacija nad ovim područjem je fundamentalni preduvjet za svjetsku influenciju i prevlast, što je SAD davno spoznao ne prežući ni od čega kako bi te ciljeve realizirao.

Kada je napad na Irak nakon 11. septembra proglašen uspjehom, uslijedilo je javno priznanje da je jedan od motiva za rat bilo i promovisanje velike imperijalne strategije kao novog standarda. New York Times je prenio: "Objava Strategije nacionalne sigurnosti bila je znak da će Irak biti prvi, a ne posljednji ispit".¹⁹ Irak je tako postao epruveta gdje se testira djelotvornost preventivnog rata²⁰, kao značajnog instru-

¹⁶ Prema Thomas (Hyllans) Eriksen, Paranoja globalizacije: Islam i svijet poslije 11 septembra, Sejtarija, Sarajevo 2002., str. 33.

¹⁷ Noam Čomski, citirano djelo, str. 175.

¹⁸ Ibidem, str. 186.

¹⁹ Ibidem, str. 29.

²⁰ Pod preventivnim ratom se podrazumijeva korištenje vojne sile za eliminaciju zamišljene ili izmišljene prijetnje, čiji je cilj spriječiti protivnika, a ne preduhitriti ga. Spada u kategoriju ratnih zločina. Meta preventivnog rata treba da posjeduje nekoliko karakteristika: 1) da bude praktična bez mogućnosti da se odbrani, 2) da bude dovoljno važna da opravda uloženi trud, 3) treba da postoji način na koji ju je moguće prikazati kao izvor najvećeg zla i neposrednu prijetnju našem opstanku. Nepobitno je da je Irak ispunjavao sva tri uvjeta.

menta Strategije nacionalne sigurnosti, kao značajnog sredstva odbrane ključnih interesa, poput osiguranja nesmetanog pristupa najbitnijim tržištima, izvorima energije i strateškim prirodnim bogatstvima.

Sve ovo samo afirmira tezu pravnika Majkl Glenona: "Cio sistem međunarodnog prava jeste prazna slama. Uzvišena nastojanja da se vladavina sile podvrgne vladavini zakona, trebalo bi prepustiti historijskom zaboravu - a to je vrlo praktičan stav jedine države, koja je za svoje ciljeve u stanju da primjeni nova antipravila, budući da na sredstva nasilja troši skoro koliko i ostale zemlje zajedno, te da krči nove i opasne puteve u razvoju sredstava za razaranja, uprkos gotovo jednoglasnom protivljenju svijeta"²¹.

2.2. Globalna kultura kao prkos ljudskom opstanku

Drugi aspekt tzv. westernizacije ogleda se u stvaranju globalne kulture, koja znači negiranje ljepote raznolikosti jezika, kultura, običaja, naroda, tradicija, odnosno negiranje svega što ne nosi epitet američkog. Zapravo ona udara u temeljno dijalektičko načelo jedinstva različitosti i suprotnosti na kojem počiva duga ljudska historija, a ono zapravo afirmira pravo na individualnost i slobodu vlastitog izbora. Utoliko je westernizacija malignija.

Naravno da aspiracije stvaranja globalne zapadne kulture itekako zabrinjavaju, obzirom na činjenicu da je osnovna determinanta iste preokupiranost zadovoljenjem ličnih potreba, dakle hedonizmom i pretjeranom potrošnjom. Ovakvu determinantu američke kulture Zbigniew Brzezinski naziva *permisivnim izobiljem*, te pored ove odrednice američke kulture ukazuje i na povećanu mogućnost preobrazbe ljudi genetskim i drugim naučnim inženjeringom, koji ne podliježu moralnim ograničenjima.²²

Prilike u kojima je svijet izgubio kormilo moralnosti i u kojima se poseže za preuzimanjem uloge Boga kloniranjem biljnih, životinjskih, pa čak i ljudskih vrsta, na pragu su da postanu mnogo ozbiljniji izazov za čovječanstvo od "Brzezinskijevog" najkrvavijeg i mržnjom najispunjenijeg 20-og stoljeća.

²¹ Prema Noam Čomski, citirano djelo, str. 19.

²² Zbigniew Brzezinski, citirano djelo, str. XVI.

Izvan bogatog Zapada, većina ljudi živi na rubu egzistencije i u uvjetima koji nisu dostojni čovjeka, te u takvom raskoraku neophodno je tražiti uzroke potencijalnog globalnog rascjepa.²³ Bogate zemlje sve više politički, ekonomski, vojno i tehnološki napreduju, dok siromašne sve više zaostaju, što najbolje ilustrira i afirmira Mateusov princip: "Oni koji su već imali puno dobili su još više, a oni koji su imali malo izgubili su i ono malo što su imali"²⁴.

Činjenica je da globalizacija doprinosi sve većem jazu između bogatih i siromašnih, te da je neophodno taj jaz ublažiti nastojanjem da se uspostavi potrebna ravnoteža između zadovoljenja ličnih potreba globalnog siromaštva, s jedne strane i bogatstva pojedinih zemalja, s druge strane. Mada se teško otrgnuti skepsi da će se to moći ikada sprovesti u djelo, obzirom na činjenicu da se radi o utopističkim ambicijama koje je skoro pa nemoguće realizirati, jer je na snazi svojevrsni neoimperijalizam, kao modus smišljenog i dobro organiziranog nametanja moći velikih i bogatih sila nerazvijenim zemljama i zemljama u razvoju, prije svega putem ekonomske dominacije i neoimperijalističke eksploatacije.

Nema dileme da su na svjetskom tržištu zastupljeni apsolutno neravnopravni ekonomski i tržišni uvjeti, koji ne samo da otežavaju, nego čine čak utopijskim nastojanja nerazvijenih zemalja da dostignu ili da se približe razvijenim zemljama. Ilustracije radi, dovoljno se osvrnuti na neke od surovih ekonomskih zakona koji dominiraju svjetskim tržištem. Naime, osnovno pravilo međunarodnih monetarnih moćnika jeste plasirati kapital onome ko ga grčevito treba i to po višim kamatnim stopama od onih koje su u datom periodu zvanično važeće, uz kratke rokove i rigorozne uvjete otplate; transfer tehnologija iz razvijenih u nerazvijene zemlje, ide po principu prodaje zastarjele tehnologije po većim cijenama od onih važećih na svjetskom tržištu, bez mogućnosti daljeg transfera te tehnologije u treće zemlje itd...²⁵ Ovo najviše pogađa nerazvijene zemlje i zemlje u razvoju, doprinoseći sve većoj disproporciji između siromaštva, koje poprima obrise sve globalnijeg problema i bogatstva koji je ekskluzivitet samo nekolicine zemalja, te stoga ne čudi Brzezinskijev stav da upravo ovo može biti

²³ Ibidem, str. XVI.

²⁴ Thomas (Hyllans) Eriksen, citirano djelo, str. 16.

²⁵ Vidjeti više Nijaz Duraković, Međunarodni odnosi, Pravni fakultet, Sarajevo 2008., str. 51-54.

krucijalni uzrok globalnog kolapsa ili kolapsa globalizacije. Proces globalizacije nije kao što se pretpostavljalo i kao što mnogi i dalje tvrde, ugodno putovanje u prosperitetni i harmonični novi svjetski ekonomski i politički poredak. Globalizacija pojačava tekući paralelni proces marginalizacije četiri petine svjetske populacije, koja živi u nacionalnim državama potpuno nepripremljenim za nove ekonomske, finansijske i trgovinske promjene.²⁶

Ne treba iznenaditi činjenica da je siromaštvo, koje je kao najveći svjetski problem poprimilo ulogu statiste, na marginama interesa onih koji su ga pošteđeni i koji jesu, tu nema dileme njegov neposredni proizvođač. Velike sile apeliraju na iskorjenjivanje siromaštva samo u momentima kada im takvo moraliziranje služi kao paravan za prikrivene intencije ili kada je takvo moraliziranje u funkciji uvjeravanja svijeta u iskrene namjere i zabrinutost za čovječanstvo. Potvrdu kazanog nalazimo u govoru američkog predsjednika Busha mlađeg povodom terorističkih napada 11. septembra, koji je prethodio napadima na Afganistan u jesen 2001. godine:

”Ako želimo izbjeći slične užase u budućnosti, mi moramo otkloniti uzroke koji dovode do ovakvih akcija, a to znači da se mora raditi na iskorjenjivanju ljudskog siromaštva i ponižavanja. Zato SAD žele, već sutra, umjesto da odgovore na nasilje sa više nasilja, lansirati historijski, do sada najsveobuhvatniji program pomoći usmjeren prema najsiromašnijim svjetskim zemljama, a naročito prema poniženim i presiromašnim Afganistancima”.²⁷

Ovaj govor je samo jedan u nizu dokaza i izraza američkog licemjerstva, lažnog morala i infamije, kojeg nema potrebe dodatno komentarisati.

Ono što naročito zabrinjava jesu intencije stvaranja globalne zapadne kulture koja je izraz negacije drugih kultura, što je u koliziji sa zakonitostima i principima na kojima počiva društveni poredak.

Na osnovu svega kazanog, teško se otrgnuti uvjerenju da promoviranje upitnih američkih vrijednosti u univerzalne standarde može donijeti

²⁶ Ljubomir Stajić, citirano djelo, str. 139.

²⁷ Ibidem, str. 34.

išta dobro, kao i uvjerenju da intencija stvaranja globalne kulture samo prkosi opstanku ljudskog roda.

2.3. Dileme i kontradikcije u pogledu 11. septembra

Poslije terorističkog napada na SAD 11. septembra 2001. godine, objavljen je rat globalnom terorizmu, koji je označen kao jedan od mogućih partnera u globalnom konfliktu.

Nova strategija borbe protiv globalnog terorizma kreirana je na principu leadership-a zapadnih zemalja, prije svega SAD-a. To je strategija kojom se osporava pravo opcije svakoj zemlji da se izuzme iz svjetske koalicije protiv terorizma, pod parolom "Sa nama ili sa teroristima", ili Bushovim vokabularom kazano "Sa dobrim ili sa zlim".²⁸ Postavlja se pitanje da li se spomenutoj koaliciji može dodijeliti epitet svjetske, s obzirom da je ista inicirana od strane SAD-a, te da negira pravo bilo koje države da izostane iz borbe protiv globalnog terorizma? Da li se spomenutoj koaliciji može dodijeliti epitet svjetske, ukoliko se zna da je većina država podržala antiterorističku borbu, ali ne i korištena sredstva i metode? Da se zaključiti da je ova koalicija, po ko zna koji put, afirmirala uvjerenost SAD-a u vlastitu predodređenost da bude prethodnik svega. Nesumnjivo je da je 11. septembar označio bitnu prekretnicu u historiji čovječanstva, pri čemu je ovaj datum postao sinonim za tzv. paranoidnu fazu globalizacije. Determiniranje globalizacijskih procesa kao paranoidnih, nakon 11. septembra postaje sasvim opravdano ukoliko se uzme u obzir činjenica da je ovaj datum poslužio SAD-u kako bi objavile rat nevidljivom neprijatelju ili tačnije kazano onome koga on markira kao neprijatelja. Ono što je predstavljalo najveću novost u svijetu poslije 11. septembra, bilo je to da se jedan konflikt nije odvijao između država; nije to bio ni sukob regiona, niti sukob etničkih grupa u jednoj državi. Riječ je, naime, o ratu koji može obuhvatiti bilo koga, može se odvijati bilo gdje, i početi bilo kada.²⁹ Paradoksalno je, naime, da su SAD kao objekat napada odabrale Afganistan, ukoliko se zna da

²⁸ Obraćajući se Kongresu 20. septembra 2001. godine, nakon terorističkih napada na New York i Washington, predsjednik SAD George Bush istakao je kako nijedna nacija nema pravo da izostane iz međunarodne koalicije protiv terorizma, te kako bi svako izostajanje van ove koalicije imalo značenje podrške terorizmu.

²⁹ Vidjeti više u Thomas (Hyllans) Eriksen, citirano djelo, str. 24-25.

ni jedan od osumnjičenih za terorističke napade od 11. septembra nije iz Afganistana, već iz Saudijske Arabije.³⁰ Postavlja se pitanje, šta bi SAD postigao napadom na svog saveznika - Saudijsku Arabiju, u kojoj ima stacionirane trupe i suficijentan nivo kontrole?!

Napadi na Afganistan u jesen 2001. godine imali su za cilj stacioniranje američkih vojnih baza u Afganistanu i centralnoj Aziji, čime su SAD-e preuzele znatno povoljniji položaj za kontrolu nad centralnoazijskim bogatstvima, te za širenje pojasa koji okružuje daleko važniji Persijski zaliv; dok su napadi na Irak imali za cilj stacioniranje vojnih baza u srcu regije koja proizvodi naftu.³¹ No, pored ovih razloga, ne treba zanemariti i nastojanje SAD-a da ovim napadima i lociranjem svojih trupa na području ovih zemalja uspostavi određeni nivo nadzora spram Kine i Ruske Federacije, za koje se prognozira da bi mogle formirati savez, eventualno sa Indijom, koji bi bio antipod svekolikoj supremaciji SAD-a.

Svi ovi događaji su reafirmirali značaj Islama u međunarodnim odnosima, koji je primarno determiniran geostrateškim položajem islamskih zemalja, na čijem se području nalaze velika nalazišta neobnovljivog prirodnog resursa nafte, koja ima jednu od najznačajnijih funkcija u ekonomskom razvoju zapadne civilizacije, kao i u konsolidiranju supremacije SAD-a. Iz kazanog se može zaključiti, da u globalnoj politici velikih sila presudnu ulogu igraju nafta i religija, te da upravo njih možemo identificirati kao krucijalne generatore sukoba, naročito na relaciji Istok-Zapad.

2.3.1. Da li je 11. septembar najavio sukob civilizacija?

Postavlja se pitanje da li se 11. septembar može posmatrati kao embrionalna faza sukoba civilizacija koje je anticipirao i najavio Samuel Huntington ili preciznije kazano, da li se 11. septembar može posmatrati kao sukob Islama i Kršćanstva?! Afirmativan odgovor na ovo pitanje možemo naći u čestim javnim istupima američkog predsjednika Busha

³⁰ Avionski napadi na Afganistan obrazlagani su činjenicom da fundamentalistički režim talibana odbija izručiti glavnog osumnjičenog za terorizam Osamu bin Ladenu. Talibani su precizno rekli da će oni izručiti Osamu bin Ladenu, pod uvjetom da SAD iznese dokaze o njegovoj odgovornosti za terorističke napade, kao i da se sudski proces održi u nekoj od muslimanskih zemalja.

³¹ Noam Čomski, citirano djelo, str. 202.

mlađeg, koji je rat protiv terorizma često nazivao “krstaškim ratom”, kao i u prefiksu “islamski” teroristički napadi, kako su nazvani napadi od 11. septembra, bez imalo oklijevanja. Determiniranje terorističkih napada kao islamskih, neminovno je doprinijelo tome da je terorizam postao sinonim za Islam, Islam sinonim za najvećeg zapadnog neprijatelja, preuzevši time komunizmu, decenijama dugu poziciju najvećeg zakletog zapadnog rivala. Bivši američki predsjednik Richard Nixon, davno je upozorio i prognozirao da će se Zapad, sa stalnim ukazivanjem na opasnost od Islama i traženje te opasnosti u svakom konfliktu, gdje zapravo najviše stradaju Muslimani, sve više približavati općem sukobu sa islamskim svijetom. Na to je upozorio i poznati francuski sociolog Xavier Bougarel kroz postavljanje teze da su najveći proizvođači islamske opasnosti upravo oni koji na nju upozoravaju.³²

Potvrdu Bougarellove teze možemo naći u čestim javnim obraćanjima Osame Bin Ladena, glavnog osumnjičenog za terorističke napade od 11. septembra, koji je kao glavne generatore sukoba na relaciji Zapad - Islam identificirao sljedeće:

- stacioniranje američkih trupa u Poslanikovoj zemlji - Saudijskoj Arabiji, što predstavlja za njega i njegove pristalice najveću provokaciju, koju može zamisliti jedan pravovjerni musliman;
- sankcije protiv Iraka, koje su prouzrokovale velike civilne žrtve i koje su dokaz ponižavanja, gdje arapski muslimani nemaju istu vrijednost kao ostali ljudi;
- izraelsko brutalno postupanje s Palestincima, uz aktivnu pomoć SAD-a.³³

Iz ovoga je jasno vidljivo da se Bin Laden i njegove pristalice ne bore za pšenicu, naftu, niti niže cijene, već za priznanje i poštovanje. Oni su više zabrinuti za gubljenje časti, povrijeđenu sujetu i moralno propadanje, nego za glad i nepismenost.³⁴

Cilj islamskog radikalizma nije, dakle, globalna konfrontacija sa Zapadom, već podebljavanje crte razdora u islamskom svijetu između

³² Prema Nedžad Bašić, Peter J. Stoett, Sigurnosne studije u tranziciji, Univerzitet u Bijaću u saradnji sa Univerzitetom u Banja Luci, Bijać 2003., str. 141.

³³ Thomas (Hyllans) Eriksen, citirano djelo, str. 29.

³⁴ Ibidem, str. 30.

onih koji vladaju u ime Islama i onih kojima se vlada u ime Islama, odnosno podebljavanje crte razdora između bogatih, korumpiranih i sve moćnijih režima u islamskim zemljama koji uživaju podršku Zapada, na jednoj strani i osiromašenog, nepismenog, obespravljenog i nemoćnog islamskog stanovništva, na drugoj strani.³⁵

Cilj islamskog radikalizma je, dakle, urušiti koncept demokratskog Zapada, dovesti u sumnju demokratske proklamacije Zapada i zakletost Zapada u demokratske vrijednosti, kao i diskreditirati legitimnost Zapada da u ime demokratskih prava i sloboda čovjeka istupa protiv netolerantnih i surovih tradicija Istoka.

Takve intencije islamskog radikalnog militantnog pokreta su suportirane činjenicom, da tobože demokratski Zapad sve otvorenije ulazi u koaliciju sa najbrutalnijim protivnicima prirodnih prava čovjeka, delegitimizirajući time vlastito pravo da se pojavi kao protektor demokracije.

Brutalna, nehumana i ponižavajuća postupanja nakon 11. septembra prema onim koji po svom rođenju pripadaju tradiciji Islama, doprinijela su samo konsolidiranju islamskog militantnog pokreta, kao i povećanju broja njegovih pristalica. Dugački redovi građana islamske provenijencije ispred policijskih ureda u zapadnim zemljama, koji čekaju na kriminalističku obradu uz obavezno ponižavajuće davanje uzoraka krvi, fotografisanje i uzimanje otisaka prstiju, samo zato što po svom rođenju pripadaju kulturnoj tradiciji Islama, doprinijeli su da danas Islamski radikalni militaristički pokret bude moćniji i hegemoniji nego ikad.³⁶ Ovo je naime još jedna potvrda Bougarellove teze da su najveći proizvođači islamske opasnosti oni koji na nju ukazuju.

Nema dileme da je teroristički napad Al-Qaide na New York i Washington, a potom objava rata "islamskom terorizmu" i rat u Afganistanu, invazija SAD-a i Velike Britanije na Irak, kao i sve izraženije opiranje Islama angloameričkom prisustvu u islamskom svijetu, približilo Zapad i Islam, više nego ikad do sada, međusobnom globalnom sukobu. Nije stoga pretjerano zaključiti da se 11. septembar, kroz prizmu svih ovih događaja, može posmatrati kao embrionalna faza Huntingtonovog civilizacijskog sukoba, odnosno sukoba na relaciji Zapad - Islam.

³⁵ Nedžad Bašić, Peter J. Stoett, citirano djelo, str. 142.

³⁶ Ibidem, str. 143.

Radikalni militantni Islam će bez dileme poslužiti hegemonističkim pretenzijama Zapada, prije svega SAD-a, kao legalizacija za restrikciju ljudskih prava i sloboda, dok će hegemonističke pretenzije Zapada biti legitimna osnova djelovanja i širenja islamskog militantnog radikalizma.

3. Globalna (ne) sigurnost

Globalnu sigurnost definiramo kao sigurnost koja nastoji zamjeniti prinudu, sukob i rat u međunarodnom sistemu sa kooperacijom, pregovorima i mirnim promjenama.³⁷ Iz ovakvog pojmovnog određenja globalne sigurnosti, a uzimajući u obzir i činjenicu da je ista proizašla iz idealističke tradicije, eksplicitno je da je globalna sigurnost osuđena na sudbinu nedostižnog ideala, odnosno puke utopije.

Objava Strategije nacionalne sigurnosti iz 2002. godine, koja je u funkciji održavanja unipolarnog svijeta pribjegavanjem sili kao nužnom sredstvu održavanja američke premoći, ukazala je na monopoliziranje UN od strane SAD-a, kao i NATO saveza kojem je zapravo namijenjena uloga egzekutivne strukture UN. Francis Fukuyama, službenik State Departmenta u reganovsko-bušovskoj eri je 1992. godine istakao: "Ujedinjene nacije krajnje su korisne kao instrument američkog unilateralizma, te su možda čak i glavni mehanizam preko kojeg će se taj unilateralizam ubuduće sprovesti".³⁸

Predsjednik Bush stariji je imajući u vidu "novi svjetski poredak", odbacio usvajanje krutih kriterija pod kojima je moguće upotrijebiti silu, svjestan da bi to moglo samo štetiti interesima SAD i reducirati američki prostor za razne malverzacije i manipulacije. Uvjete pod kojima je moguće upotrijebiti silu, on je našao u davno prevaziđenoj teoriji o pravednim i nepravednim ratovima, pri čemu je prisvojio pravo arbitra u određivanju karaktera rata. Umjesto objektivnih pravnih kriterija za ocjenu rata, uzeo je subjektivno shvatanje moralne norme, koje je sagledao iz ugla vrijednosti sistema svoje zemlje, čime su odbačene izvorne ideje kolektivne sigurnosti, koje predstavljaju kamen temeljac UN-a.³⁹ Ovim se dolazi do zaključka, da su proklamovani i uzvišeni ciljevi UN-a, kao što je održavanje međunarodnog mira i sigurnosti,

³⁷ Franjo Turek, citirano djelo, str. 78-79.

³⁸ Prema Noam Čomski, citirano djelo, str. 39.

³⁹ Ljubomir Stajić, citirano djelo, str. 130.

razvijanje prijateljskih odnosa između naroda na osnovu uvažavanja principa jednakih prava i samoopredjeljenja naroda, postizanje međunarodne saradnje u rješavanju problema ekonomskog, socijalnog, kulturnog i humanitarnog karaktera i drugo, samo mrtvo slovo na papiru. Iza američke retorike i brige za mir i stabilnost, stoji namjera amerikanizacije međunarodnog sistema država, u kojem se državi negira svojstvo osnovnog subjekta međunarodnih odnosa.

Pored toga, globalni centar moći je prigrabio sebi pravo da sankcionira nepokornost i neposlušnost raspoloživim aparatom fizičke prinude, s ciljem uspostave djelotvornije kontrole nad svim interesnim sferama koje nisu pod njegovim direktnim nadzorom. Ukoliko pođemo od činjenice da je globalna sigurnost determinirana globalnim prijetnjama, s jedne strane i globalnim interesom (idealističkim i utopijskim, op.a.) s druge strane,⁴⁰ koji su u nepomirljivom sukobu, dolazimo do zaključka da je globalna sigurnost samo puki ideal, te da je na snazi antipod globalne sigurnosti, dakle globalna nesigurnost.

Svjedoci smo da je proces globalizacije doprinio globaliziranju univerzalnih negativnih trendova, odnosno pojava kao što je terorizam, organizirani kriminal, proliferacija oružja za masovno uništenje i drugo, koji nesumnjivo danas čine svijet nesigurnijim nego ikad ranije. Nada u represiju ovih negativnih sigurnosnih trendova, koji s vremenom poprimaju obrise sve globalnijih sigurnosnih fenomena, iako minorna, ipak postoji sve dok postoje nacionalni i međunarodni pravni i sigurnosni mehanizmi i instrumenti. Ono što naročito zabrinjava jeste degradacija i nanošenje štete ekosistemu, koje su trajnog karaktera, bez mogućnosti njihovog saniranja retroaktivnim dejstvom. Klimatske promjene, iscrpljivanje ozonskog omotača, degradacija i gubljenje fertilnosti poljoprivrednog zemljišta, degradacija i uništenje šuma, iscrpljivanje i zagađivanje svježih izvora vode, iscrpljivanje ribljeg potencijala, glavne su odrednice tzv. ekološke prijetnje sigurnosnom pitanju u savremenoj međunarodnoj zajednici.

Brz tehnološki razvoj u posljednjoj polovini prošlog stoljeća, doveo je do globalnog zagrijavanja. Predviđa se naime, da će globalna temperatura porasti za više od 1,5 stepeni celzijusa od 1990. do 2030. godine, što će prouzrokovati brojne probleme koji će imati veliku

⁴⁰ Franjo Turek, citirano djelo, str. 89.

influenciju ne samo na ekonomske procese, već i na političke promjene u međunarodnoj zajednici.

Rast globalnog zagrijavanja imat će za posljedicu širenje brojnih patogena (virusa, bakterija i slično) što će znatno otežati eliminaciju brojnih infekcija i zaraznih bolesti, a to će se bez sumnje reflektirati i na smanjenje radno-sposobnog stanovništva u procesu proizvodnje. Također, rastom globalnog zagrijavanja podiže se nivo mora što vodi drastičnoj promjeni klimatskih uvjeta, koje utiču na smanjenje rasta šuma, reduciranje obradivog zemljišta, kao i na smanjenje izvora pitke vode.⁴¹ Vrlo zabrinjavajući statistički pokazatelji ukazuju na alarmantnu situaciju, gdje 1,5 milijardi ljudi živi u uvjetima opasno zagađenog zraka, milijarda ljudi nema pristupa pitkim vodama, 2 milijarde ljudi nemaju sanitarnih uređaja.⁴² Sve ovo samo afirmira idealističku i utopijsku dimenziju globalnog interesa, pod kojim se podrazumijeva zaštita fizičkog integriteta Zemlje i njenog ekološkog sistema od negativnih aspekata ljudskog djelovanja, kao i univerzalno poboljšanje uvjeta života za temeljne ljudske potrebe i ljudska prava.⁴³ Umjesto toga, idemo ka vrlo neizvjesnoj sudbini čovjeka i planete Zemlje kojoj je doprinijela isključivo ljudska destruktivnost, izazivajući pri tome nepremostivu skepsu u ljudski opstanak. Stoga ne čude prognoze pojedinih autora da tek predstoji razdoblje koje će biti determinirano borbom za životni prostor i esencijalne prirodne resurse kao što su voda, šume, riba, žitna polja i slično, što se također može identificirati kao jedan od potencijalnih uzroka svjetske kataklizme.

Zaključak

Činjenice iznesene u ovom radu u funkciji su etabiliranja skepse u projekat globalizacije. Globalizaciju kao savremeni trend od njenog začeca prati niz izazova, dilema i kontraverzi što izaziva uvjerenje da će upravo ove fundamentalne odrednice globalizacije biti presudne i doprinijeti kataklizmi ovako jednog ambicioznog projekta. Riječ je naime o poduhvatu koji je u potpunosti lišen moralne snage, odnosno o projektu isključivo interesne naravi, koji ima pretenziju dominacije,

⁴¹ O ovome vidjeti više u Nedžad Bašić, Peter J. Stoett, citirano djelo, str. 106-109.

⁴² O ovome vidjeti više u Franjo Turek, citirano djelo, str. 72-75.

⁴³ Ibidem, str. 86-87.

kontrole i brutalne pljačke prostora, zamaskirane floskulama o “globalnom dobru” i “globalnom miru”. Dakle, globalizacija je projekat egoistične naravi, koji se pokriva altruističkim floskulama.

Dolazak SAD na tron globalnog hegemonu, bez dileme samo prkosi opstanku ljudskog roda. Intencije unificiranja svijeta i njegovog modeliranja u skladu sa američkim vizijama u izrazitoj su koliziji sa zakonitostima i principima na kojima počiva društveni poredak. To ne samo da implicira negaciju heterogenosti svijeta, već i prkošenje ljudskom opstanku intencijama promoviranja vrlo upitnih američkih vrijednosti u univerzalne standarde, te njihovog bezrezervnog namećanja drugima. Kako drugačije tumačiti nego kao prkos, ako uzmemo u obzir činjenicu da u prilikama globalnog siromaštva, jedna zapadna kultura glorificira potrošačko društvo kao svoju fundamentalnu vrijednost? Izražene intencije izazivaju prirodni otpor onih koje ovakav jedan projekat opstruira, pa čak i negira, jer ono što protežeri ovakvog projekta smatraju univerzalizmom, drugi to smatraju imperijalizmom. Stoga, ne treba očekivati veliki entuzijazam i motivaciju za suportiranje globalizacijskih trendova u budućnosti, odnosno masovni angažman i lično žrtvovanje onih koje ovaj proces marginalizira. Naime, sve je manje onih koji su zainteresirani da se žrtvuju i ginu radi tuđih interesa, ambicija, snova dok je istima dodijeljena samo uloga statiste. Iz kazanog se može zaključiti da su mali izgledi da će jedina super sila uspjeti još dugo da sačuva svoj primat, jer na svjetskoj pozornici izbijaju sile koje će je kad tad potisnuti sa pozicije globalnog hegemonu. Ako do sada kazanom dodamo i relativno velike i skrivene slabosti u američkoj ekonomiji i politici (godišnji deficit od 300 milijardi dolara, unutrašnji dug od preko 5 milijardi dolara, nimalo zavidno stanje školstva, rast kriminala i drugo), onda je to samo u funkciji potvrde prethodno kazanog.

Ne treba nikako zaboraviti i neke druge negativne aspekte globalizacije, kao što su organizirani kriminal, terorizam, proliferacija oružja za masovno uništenje, ekološke prijetnje i drugo, koji vremenom poprimaju obrise sve globalnijih sigurnosnih fenomena, a koji nesumnjivo čine čovjekov opstanak na zemlji sve neizvjesnijim.

Da rezimiramo: svim kretanjima, kako onim u prirodi, tako i onim u društvu, zajednička su neka svojstva kao što su cikličnost i težnja ka uspostavljanju ravnoteže. To praktično znači da je u svijetu brzih promjena, izražena premoć SAD samo jedna faza u cikličnim kretanjima

odnosa snaga i da su već u toku procesi koji vode ka uspostavljanju nove ravnoteže♦

Edita Hasković

Challenges, dilemmas and controversies of globalization

Summary

In this paper author discusses the challenges, dilemmas and controversies that predominantly determine the globalization processes. Through their identification and analysis the author expresses skepticism regarding the project of globalization, pointing out that those fundamental determinants of globalization will be crucial and contribute for its cataclysm. Namely, this article is about a venture that is completely devoid of moral force or about a project whose nature is determined exclusively by interest that has pretensions for domination, control and brutal robbery of space disguised in platitudes on “global good” and “global peace”. The facts presented in this paper are in the function of affirmation of skepticism in such globally ambitious project, which is purely egoistical in its nature and covered in altruistic platitudes.

(Translated by Author)

Literatura:

1. Bašić N., Stoett J. P.: Sigurnosne studije u tranziciji, Univerzitet u Bihaću u saradnji sa Univerzitetom u Banja Luci, Bihać, 2003.
2. Brzezinski Z.: Izvan kontrole. Globalna previranja uoči 21. stoljeća, Otvoreno sveučilište, Zagreb, 1994.
3. Čomski N.: Hegemonija ili opstanak, Rubikon, Novi Sad, 2008.
4. Duraković N.: Međunarodni odnosi, Pravni fakultet, Sarajevo, 2008.
5. Eriksen T.: Paranoja globalizacije: Islam i svijet poslije 11. septembra, Sejtarija, Sarajevo, 2002.
6. Hadžihasanović A.: Vrteška globalizma u 20. stoljeću, Rabic, Sarajevo, 2003.
7. Kisindžer H.: Diplomacija II, Verzal press, Beograd, 1999.
8. Lakićević D., Nikoliš D.: Globalizam i terorizam, IES, Beograd, 2007.

9. Muslija M.: Moralna odgovornost – Planetarni problem današnjice, Kriminalističke teme. Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije broj 1-2, Sarajevo 2007.
10. Muslija M.: Uvod u etiku, Graffo MDD:O, Sarajevo, 2005.
11. Stajić LJ.: Osnovi bezbednosti, Policijska akademija, Beograd, 1999.
12. Turek F.: Globalizacija i globalna sigurnost, Interland, Varaždin, 1999.